

ARTYKUŁY

Monika Sułkowska
Uniwersytet Śląski w Katowicach
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9254-5443>
e-mail: monika.sulkowska@us.edu.pl

O międzyjęzykowej ekwiwalencji w kontekście frazeologii kontrastywnej i frazeotranslacji

**On interlingual equivalence
in the context of contrastive phraseology and phraseotranslation**

Abstakt

Celem artykułu jest analiza pojęcia międzyjęzykowej ekwiwalencji z perspektywy frazeologa. W pierwszej części autorka analizuje pojęcie ekwiwalencji w oparciu o badania pojawiające się na przestrzeni lat. Pokazuje różne typologie tego zjawiska, a także jego znaczenie dla badań kontrastywnych i dla przekładoznawstwa. W drugiej części tekstu autorka przedstawia pojęcie związku frazeologicznego oraz międzyjęzykową ekwiwalencję w obszarze frazeologii kontrastywnej. Natomiast trzecia część artykułu dotyczy zagadnień frazeotranslacji oraz opisuje problem międzyjęzykowej ekwiwalencji w perspektywie przekładu szeroko pojętej frazeologii.

Słowa kluczowe: międzyjęzykowa ekwiwalencja, frazeologia kontrastywna, przekład, frazeotranslacja

Abstract

The aim of the article is to analyze the concept of interlinguistic equivalence from the perspective of an expert in phraseology. In the first part, the author analyzes the concept of equivalence based on the research conducted over the years. The article discusses various typologies of this phenomenon, as well as its importance for contrastive research and for translation studies. In the second part of the text, the author presents the notion of a phraseological unit and interlinguistic equivalence within the field of contrastive phraseology. The third part of the article deals with the issues of phraseotranslation and describes the problem of interlinguistic equivalence from the perspective of translation of broadly understood phraseology.

Key words: interlinguistic equivalence, contrastive phraseology, translation, phraseotranslation

Wprowadzenie

Ekwiwalencja nie jest w literaturze przedmiotu zagadnieniem nowym. Tym niemniej problem ten nie przestaje interesować badaczy, ponieważ dotychczas nie został w sposób jednoznaczny i wyczerpujący określony, zanalizowany i opisany. Pojęcie ekwiwalencji jest wieloznaczne i dyskusyjne, jest badane przez językoznawców i literaturoznawców, a przez wielu teoretyków bywa traktowane jako jedno z najważniejszych zagadnień na gruncie przekładoznawstwa (Dąbbska-Prokop 2000). Celem niniejszego artykułu jest analiza ekwiwalencji z perspektywy frazeologa. Autorka przedstawia pojęcie międzyjęzykowej ekwiwalencji najpierw w kontekście systemowym, na gruncie frazeologii kontrastywnej, a następnie analizuje go w perspektywie przekładowej, na poziomie frazeotranslacji.

1. Pojęcie i typy ekwiwalencji

Pojęcie ekwiwalencji, wywodzące się z traduktologii i tradycji przekładu, dotyczy, przynajmniej w swoim najbardziej typowym założeniu, perspektywy międzyjęzykowej. Jean-Paul Vinay i Jean Darbelnet (1958) w książce poświęconej porównaniu języka francuskiego i angielskiego oraz problemom traduktologicznym, omawiając siedem metod przekładu, używają pojęcia ekwiwalencji do określenia jednej z metod pośrednich, która polega na wyrażeniu tej samej sytuacji za pomocą różnych środków stylistycznych, np. *Open to the public* (ang.) i *Entrée libre* (fr.). Samo określenie *ekwiwalencja*, choć bez jego zdefiniowania, zostało wprowadzone do językoznawstwa przez Romana Jakobsona w artykule *On Linguistic Aspects of Translation* (1959) i pojawiło się w kontekście rozważań na temat rodzajów przekładu i jego istoty. W roku 1964 Eugene Nida w swojej publikacji *Towards the Science of Translating* dokonał istotnego dla historii przekładu podziału na **ekwiwalencję formalną**, skoncentrowaną na dokładnej symetrii pomiędzy treścią i formą w tekście oryginału i tekście przekładu, oraz na **ekwiwalencję dynamiczną**, gdzie dąży się do uzyskania ekwiwalentnego efektu komunikacyjnego u odbiorców obu tekstów. Zdaniem E. Nidy tłumacz powinien szukać możliwie najbliższego ekwiwalentu komunikatu źródłowego. Kwestia ekwiwalencji stała się zagadnieniem centralnym w książce Johna C. Catforda *A Linguistic Theory of Translation* wydanej w 1965 r., dzięki czemu pojęcie to zostało przejęte również we wczesnych badaniach kontrastywnych. W efekcie językoznawcze podejścia do przekładu, a także badania porównawcze nad różnymi językami w latach 60., 70., 80. XX w. łączy dominująca koncentracja na problemie ekwiwalencji.

W 1968 r. Otto Kade zaproponował wyróżnienie czterech typów ekwiwalencji, takich jak:

- idealna korespondencja typu 1 : 1 na poziomie formalnym i semantycznym,
- korespondencja: jeden do wielu odpowiedników,
- relacja: jeden do części,
- brak odpowiednika.

Werner Koller (1979), analizując ekwiwalentność tekstów, dokonał podziału na pięć rodzajów ekwiwalencji. Są to:

- ekwiwalencja denotacji – przekład musi oddać informację zawartą w oryginale, dotyczącą rzeczywistości pozajęzykowej,
- ekwiwalencja konotacji – przekład musi się charakteryzować takim samym stylem co oryginał,
- ekwiwalencja normy tekstowej – tekst przekładu musi odpowiadać kategorii (tekst literacki, naukowy, techniczny...),
- ekwiwalencja pragmatyczna – tekst przekładu musi być zaadaptowany do wiedzy odbiorcy, aby mógł być zrozumiały,
- ekwiwalencja formalno-estetyczna – przekład musi wywołać ten sam efekt estetyczny co oryginał.

W. Koller (1979) wyróżnia ponadto kilka typów relacji w przypadku ekwiwalencji leksykalnej:

- relacja 1 : 1 – wyrażenie języka źródłowego odpowiada wyrażeniu języka docelowego,
- relacja jeden do wielu, np. angielskie *river* i francuskie *fleuve, rivière*,
- relacja wielu do jednego,
- relacja jeden do zera (1 : 0) – brak odpowiednika w języku docelowym,
- relacja jeden do części, np. niemieckie *Geist* i francuskie *esprit*.

Wilén N. Komissarow w 1980 r. przedstawił ekwiwalencję jako pojęcie gradualne i wyróżnił pięć typów ekwiwalencji przekładowej:

- pierwszy typ – minimalnym warunkiem ekwiwalentności tekstu przekładu w stosunku do oryginału jest wyrażenie analogicznego celu komunikacji,
- drugi typ – gdy tekst przekładu odnosi się do tej samej sytuacji co oryginał, zachodzi więc tożsamość sytuacji, w obu tekstach jest mowa o tym samym, ale innymi słowami,
- trzeci typ – zachodzi wspólność semantyczna oparta na zachowaniu części informacji (zachowuje się też ekwiwalentność z poprzednich dwóch zakresów),
- czwarty typ – ekwiwalencja występuje na poziomie wypowiedzi, oryginał i przekład cechuje znaczne podobieństwo składu leksykalnego i struktur składniowych (zachowana jest też ekwiwalencja na trzech poprzednich poziomach),

- piąty typ – ekwiwalencja zachodzi na poziomie wyrazów (przy zachowaniu poprzednich poziomów).

W latach 90. XX w. zagadnienie ekwiwalencji podejmowali nadal badacze niemieccy, np. Werner Koller, Juliane House, Radegundis Stolze oraz Brytyjczyk Anthony Pym (np. w publikacji *Translation and Text Transfer* z 1992 r.). Michel Ballard w swej pracy opublikowanej w 1992 r. wyróżnił trzy typy ekwiwalencji. Są to :

- ekwiwalencja bezpośrednia – tzw. tłumaczenie dosłowne, zastępowanie jednostek leksykalnych i struktur podobnymi,
- ekwiwalencja niebezpośrednia – dla wyrażania tej samej idei języki używają różnych form, ten typ pokazuje, że istnieją podobieństwa między językami mimo różnic morfologiczno-składniowych,
- ekwiwalencja idiomatyczna – dotyczy struktur skostniałych, klisz, idiomów, przysłów, wyrażeń idiomatycznych; wyrażenie bierze się całościowo i szuka całościowego ekwiwalentu; ten typ mówi o różnicach, których nie można lekceważyć w procesie przekładu (Sułkowska 2006).

W traduktologii oraz w językoznawstwie porównawczym przyjmuje się często tradycyjny podział na **ekwiwalencję semantyczną i formalną**. Ekwiwalenty semantyczne to w ujęciu ogólnym jednostki, które pomimo różnej struktury formalnej, leksykalnej, bądź składniowej przekazują tożsamy sens w różnych językach, wywołując jednocześnie taką samą reakcję komunikacyjną. Ekwiwalenty formalne zaś przy tożsamym sensie zachowują także analogiczną strukturę formalną, leksykalną i składniową. Ekwiwalencja formalna pozostaje w istocie jednak pojęciem gradualnym, ponieważ różnice w językach naturalnych wynikające przede wszystkim z ich naturalnych właściwości gramatyczno-składniowych uniemożliwiają często wyróżnienie całkowitej ekwiwalencji formalnej, np. w przypadku porównywania języków analitycznych, takich jak język polski, i syntetycznych, jak np. język francuski, gdzie obecność rodzajnika bądź przyimków wprowadza wydatne różnice w stosunku do struktury formalnej języka polskiego.

Podział na ekwiwalencję formalną i semantyczną pociągał jednak za sobą trudności w ujęciu praktycznym. Było to przyczyną wprowadzenia pojęcia **ekwiwalencji funkcjonalnej**. Ten typ ekwiwalencji omawiany jest np. w pracy Gerta Jägera z 1986 r. oraz występuje u Rody P. Roberts i Maurice'a Pergniera w 1987 r. w artykule poświęconym problemom ekwiwalencji na gruncie przekładu. W tym wypadku ekwiwalencja nie jest równoznaczna z identycznością ani na poziomie semantycznym, ani formalnym. Chodzi jedynie o zachowanie funkcji tekstów oryginału i przekładu. Ekwiwalencja funkcjonalna polega więc na określeniu stopnia ekwiwalencji znaczeń

językowych porównywanych tekstów przez konfrontację wartości funkcjonalnych tekstu oryginału i tekstu przekładu. W przypadku nieosiągnięcia ekwiwalencji maksymalnej, zdaniem G. Jägera (ibidem) mamy do czynienia z adaptacją, a nie z translacją. **Adaptacja** dopuszcza niemaksymalne ekwiwalentne pośrednictwo językowe, podczas gdy **translacja** powinna polegać na maksymalnym ekwiwalentnym pośrednictwie językowym.

Nieco odmienny aspekt ekwiwalencji podkreśla pojęcie **ekwiwalencji referencyjnej**. Ostatnio badania kontrastywne oraz analizy językoznawcze koncentrują się często na dyskursie i pragmatycznym aspekcie języka. W konsekwencji, nawiązując do koncepcji postulowanej przez Carlosa Hernández-Sacristána (1994), można mówić o ekwiwalentach referencyjnych, tzn. jednostkach, które zachowują tożsamy charakter na poziomie pragmatycznym. Ekwiwalencja referencyjna nawiązuje też do niezbędnego warunku ekwiwalentności w przekładzie, jakim jest odsyłanie (referencyjność) do jednej i tej samej rzeczy.

W przekładoznawstwie wypracowano ponadto koncepcję **ekwiwalencji komunikacyjnej**, która była przedmiotem i wynikiem badań przede wszystkim przedstawicieli tzw. Szkoły Lipskiej. Koncepcja ekwiwalencji komunikacyjnej polega na porównaniu wartości komunikacyjnej przekładu i oryginału z uwzględnieniem ich różnych odbiorców.

Problem ekwiwalencji występuje w całej okazałości przede wszystkim w dwóch obszarach badawczych, tzn. w lingwistyce kontrastywnej oraz w translatoryce. Jak słusznie zauważa Jerzy Pieńkos (2003), w naukach tych pojęcie ekwiwalencji funkcjonuje jednak nieco odmiennie. **Translatoryka** analizuje uwarunkowania ekwiwalencji i opisuje przyporządkowania wypowiedzi i tekstów na poziomie oryginału i przekładu. Natomiast **lingwistyka kontrastywna** bada odpowiedniki systemowe, skupia się zatem na strukturze i zdaniu. Rozróżnienie to pozwala na wprowadzenie terminu **ekwiwalencji translatorycznej**, która koreluje z perspektywą badawczą proponowaną w przekładoznawstwie. Dla procesu przekładu istotne jest rozróżnienie pomiędzy ekwiwalencją znaczeniową jednostki poza kontekstem a ekwiwalencją jej sensu kontekstowego. Przekładoznawcy akcentują fakt, że nie tłumaczy się nigdy języka na język, ale zawsze teksty na teksty. Jednostki w tekście mogą tracić swoje potencjalne znaczenie i nabierać sensu w zależności od szeroko pojętego kontekstu w akcji mownym. Zatem **translatoryka pod pojęciem ekwiwalencji** rozumie relację, jaka zachodzi między tekstem wyjściowym lub elementem tego tekstu a językiem tekstu docelowego lub jego elementami (Pieńkos 2003: 176). **Ekwiwalencja systemowa** skupia się na odpowiednikach w systemie języka, które są ustalane na podstawie wieloaspektowych badań kontrastywnych danych jednostek.

Natomiast **ekwiwalencja translatoryczna** opiera się na wnikliwej analizie tekstu. Odpowiednik translatoryczny jest więc dobierany przez tłumacza spośród wielu lub kilku potencjalnie możliwych (Dobrovol'skij 2011). Pojęcie ekwiwalencji ma dla przekładu bardzo ważny wymiar, ponieważ wszelki przekład zakłada zawsze ekwiwalentność. Z etymologicznego punktu widzenia ekwiwalencja oznacza *równoważność*. Ekwiwalencja w przekładzie musi obejmować całokształt komunikatu związanego z konkretną sytuacją językową. Ze względu na różnorodność i złożoność zjawisk spotykanych w procesie translacji nie udało się jednak wypracować uniwersalnej formuły ani jednoznacznych kryteriów ekwiwalencji przekładowej, które pozwalałyby w wymierny sposób oceniać jakość tłumaczeń.

2. Międzyjęzykowa ekwiwalencja a frazeologia

2.1. Pojęcie związku frazeologicznego

Grupa związków frazeologicznych, które tworzą się i funkcjonują we wszystkich językach naturalnych, jest w istocie grupą bardzo różnorodną. Granice tej kategorii są nieostre, a wewnętrzna struktura ma charakter gradualny, odzwierciedlając w ten sposób podstawową cechę zjawiska frazeologizacji, jaką jest cecha „continnum”. Z jednej strony granicę frazeologizmów, mniej lub bardziej arbitralną, wyznaczają struktury luźne, całkowicie łączliwe, o transparentnej budowie składniowej i semantycznej, a z drugiej – związki całkowicie zleksykalizowane, gdzie proces frazeologizacji osiągnął już poziom maksymalny. Zgodnie z tradycyjną już klasyfikacją Stanisława Skorupki (1969), nawiązującą bezpośrednio do pierwszej klasyfikacji jednostek frazeologicznych zaproponowanej przez Charles'a Bally'ego (1909), frazeologizmy na poziomie semantycznym obejmują swym zasięgiem związki stałe i łączliwe, czyli całkowicie i częściowo zleksykalizowane, a na poziomie formalnym rozciągają się praktycznie na wszystkie struktury gramatyczno-składniowe, takie jak wyrażenia (związki o charakterze nominalnym, przymiotnikowym, adverbialnym, itd.), zwroty (związki o charakterze werbalnym) i frazy (związki o charakterze zdaniowym). W ujęciu praktycznym i formalnym jednocześnie, frazeologizmy bywają ograniczane z jednej strony poprzez wyrazy złożone o naturze zleksykalizowanej, a z drugiej poprzez przysłowia i wyrażenia o charakterze przysłowiowym, które, jako minimalne teksty kultury ludowej, stanowią właściwie obszar, na którym styka się frazeologia i paremiologia.

Współczesna frazeologia nie jest jednoznacznie zakreślonym obszarem językoznawstwa. Badacze frazeologii mają obecnie do dyspozycji wiele koncepcji dotyczących definiowania frazeologizmów oraz wiele podejść taksonomicznych stosowanych do opisu związków frazeologicznych. Dla przykładu można wymienić szkoły rosyjskie (np. poliwanowska czy winogradowska), anglosaskie (np. neofirthiańska), polskie (np. klasyfikacja S. Skorupki, koncepcja taksonomiczna Andrzeja M. Lewickiego albo frazematyka Wojciecha Chlebdy).

W ujęciu tradycyjnym do konstytutywnych cech frazeologizmu zalicza się nie tylko jego odtwarzalność w mowie oraz niewyprowadzalność znaczenia z sumowania znaczeń poszczególnych komponentów, ale i często obligatoryjną metaforyczność, obrazowość oraz ekspresyjność. Mnogość cech konstytutywnych powoduje, że określonym w ten sposób wymogom odpowiada stosunkowo niewielka grupa zjawisk językowych (Chlebda 1989). Tak zakreślonej wizji frazeologii można jednak przeciwstawić bardziej współczesne koncepcje, które rozszerzają zakres badań frazeologicznych na wszystkie zjawiska reproduktywne i odtwarzalne w naszej komunikacji (Chlebda 2003). Szeroko pojęta frazeologia obejmuje swym zasięgiem bardzo rozbudowany i różnorodny wachlarz utrwalonych struktur wyrazowych, które są reproduktywne w aktach mowy. W zakres współczesnej frazeologii wchodzi więc nie tylko tradycyjne, figuratywne frazeologizmy, idiomy, sentencje, maksymy bądź przysłowia, ale także różnego typu kolokacje, terminologia specjalistyczna, pragmatemy lub inne jeszcze, odtwarzalne związki wyrazowe.

2.2. Międzyjęzykowa ekwiwalencja we frazeologii kontrastywnej

Ekwiwalencja tekstów bądź pojedynczych wyrażen językowych jest, jak to wykazaliśmy na początku niniejszych rozważań, zagadnieniem o sporej tradycji, szeroko dyskutowanym na gruncie teorii i praktyki przekładu, a także na gruncie językoznawstwa kontrastywnego. Niemniej jednak istnieje stosunkowo niewiele prac poświęconych wyłącznie międzyjęzykowej ekwiwalencji we frazeologii, a zagadnienie to, biorąc pod uwagę częstą nieprzekładalność literalną frazeologizmów, ich idiomatyczny charakter oraz silne związki formalne i społeczno-kulturowe z jednym, konkretnym językiem naturalnym, pozostaje obszarem badawczym, w którym problem ekwiwalencji jest ciągle aktualny we wszystkich swoich wymiarach. Jak to zauważył Josip Matešić (1985), ekwiwalencja jest w zasadzie kluczowym pojęciem całej frazeologii kontrastywnej. W tradycji frazeologii porównawczej

badacze przyjmują często standardowy podział na **ekwiwalencję semantyczną i formalną** (Ehegötz 1973; Solodub 1982; Giermak-Zielińska 2000; Sułkowska 2000, 3003). W przypadku frazeologizmów należy skupiać się na zbieżnościach na poziomie semantycznym, funkcjonalnym lub referencyjnym, gdyż zbieżność struktury formalnej w różnych językach jest tutaj zjawiskiem dość rzadkim. Ekwiwalencja formalna realizująca się poprzez podobieństwo komponentów leksykalnych i paralelną budowę gramatyczno-składniową może być rozpatrywana właściwie tylko w przypadku frazeologizmów „obiegowych”, które mają wspólną etymologię bądź też są kalkami lub zapożyczeniami, a także wtedy, gdy właściwości formalne porównywanych języków są podobne, tzn. w praktyce języki te należą do wspólnych grup. W innych przypadkach różnice gramatyczne lub składniowe, mniej lub bardziej istotne, uniemożliwiają określenie całkowitej ekwiwalencji formalnej i może ona być badana tylko przy pewnych założeniach dopuszczających mniej istotne dla sprawy różnice. Niemniej jednak niektórzy badacze pracujący na gruncie podobnych języków zawężają pojęcie ekwiwalentów frazeologicznych do ekwiwalentów tożsamyh semantycznie i formalnie jednocześnie. Takie stanowisko reprezentuje np. Jurij P. Solodub (1982). Pracująca zaś nad językiem polskim i słowackim Bożena Rejakowa (1986) odnotowuje jeszcze inne zjawisko: struktury analogiczne pod względem formalnym w języku polskim i słowackim mogą czasem nie być ekwiwalentne na poziomie semantycznym. Zwykle jednak analogia i podobieństwo w budowie gramatycznej i leksykalnej stanowią istotny wyznacznik zbieżności znaczeniowej.

Wielowymiarowy i specyficzny charakter międzyjęzykowej ekwiwalencji we frazeologii sprawia, że spotykamy różne **klasyfikacje ekwiwalentów frazeologicznych** proponowane przez badaczy. Dla przykładu możemy przytoczyć kilka z nich.

Erika Ehegötz (1990), nawiązując do podwójnej struktury frazeologizmów (jednostki, które posiadają wymiar powierzchniowy – czysto formalny i strukturę głęboką – z sensem właściwym, skostniałym), wyróżnia:

- ekwiwalenty frazeologiczne bezpośrednie – identyczne pod względem ich znaczenia, struktury wewnętrznej i obrazowania,
- ekwiwalenty frazeologiczne analogiczne – pozostają zbieżne na poziomie znaczenia, ale wykorzystują różne obrazowanie.

Mieczysław Basaj (1982) w swojej pracy prezentuje podobne stanowisko, ale jego klasyfikacja jest bardziej rozbudowana. Wyróżnia on:

- frazeologizmy, które są identyczne w badanych językach, tzn. poszczególne ich komponenty pokrywają się ze sobą formalnie i znaczeniowo,
- związki, których sens konceptualny jest zbieżny, ale obserwuje się pewne różnice leksykalne – drobne zmiany leksykalne mogą wnosić do frazeolo-

gizmu odmienne odcienie semantyczne, ale zachowana jest tożsamość obrazowania, postulowane zmiany dotyczą np. różnic w liczbie, rekcji, różnic w strukturze leksykalnej: redukcja lub jej wzbogacenie o pewne elementy itp.,

- związki, które różnią się formalnie, wykorzystują inny zestaw leksemów i w konsekwencji charakteryzują się odmienną obrazowością; grupa ta, zdaniem M. Basaja (ibidem), jest gradualna i można wyróżnić w jej obrębie co najmniej dwie podkategorie:
  - frazeologizmy, w których typ obrazowania wykazuje pewne podobieństwa,
  - frazeologizmy wykorzystujące zupełnie inną obrazowość – są one nazywane przez autora paralelami semantycznymi; w tym wypadku frazeologizmy odsyłają odbiorcę do identycznego wycinka rzeczywistości, ale tworzą odrębną idiomatykę każdego z języków,
- idiomy – związki nieposiadające frazeologicznych odpowiedników.

Struktura formalno-składniowa oraz kompozycja leksykalna związków frazeologicznych stanowi punkt wyjścia w koncepcji włoskiej badaczki Simonetty Vietri (1985), która zastosowała ją do analizy porównawczej frazeologizmów w języku włoskim i angielskim. Wyróżnia ona:

- frazeologizmy, które charakteryzują się analogiczną strukturą, np. *Max vide le stelle* (wł.) i *Max saw stars* (ang.),
- jednostki, których struktura jest podobna, ale inny jest skład leksykalny, np. *Susie bruciò le tappe* (wł.) i *Susie cut corners* (ang.),
- frazeologizmy, które różnią się strukturalnie i leksykalnie, np. *Susie tagliò la corda* (wł.) i *Susie sneaked out* (ang.),
- związki, których struktury są różne, np. *Paul diede una lezione a Eva* (wł.) i *Paul taught Eva a lesson* (ang.).

S. Vietri (ibidem) skupia się także bardziej dogłębnie na ekwiwalencji leksykalnej i biorąc pod uwagę ten aspekt mówi o trzech możliwych przypadkach:

- ekwiwalencja leksykalna jest całkowita – wszystkie komponenty frazeologizmu w jednym języku wydają się być przetłumaczone dosłownie w związku wyrazowym z drugiego języka, np. *Paul costruisce castelli in aria* (wł.) i *Paul builds castles in the air* (ang.),
- ekwiwalencja leksykalna ogranicza się do kilku elementów, np. *Susie porta il cappello sulle ventitré* (wł.) i *Susie wears her hat over one ear* (ang.),
- nie ma żadnych wspólnych elementów leksykalnych, np. *Paul puntò tutto su una carta* (wł.) i *Paul put all his eggs in one basket* (ang.).

Inną propozycję wynikającą z własnych obserwacji frazeologizmów polskich i francuskich przedstawia Leon Zaręba (1978, 1988). Skupia się on na związkach, w których mamy do czynienia ze zbieżnością przekazywanego sensu w różnych językach. W celu sklasyfikowania potencjalnych ekwiwalentów przyjmuje on dwa podstawowe kryteria: **obrazowość (metafora)** i **ekwiwalencję idiomatyczną**. Z punktu widzenia obrazu przenośnego wykorzystanego we frazeologizmie, można wydzielić dwie grupy związków:

- związki, w których obrazy metaforyczne są takie same, np. *mieć związane ręce* (pol.) i *avoir les mains liées* (fr.),
- związki, w których spotykamy inną obrazowość tropiczną – w obrębie tej kategorii wyróżnić możemy:
  - jednostki, gdzie obrazy metaforyczne wykazują pewną analogię, np. *avoir la tête sur les épaules* (fr.) i *mieć głowę na karku* (pol.),
  - jednostki, w których wykorzystane obrazy są zupełnie różne, np. *montrer le dos* (fr.) i *dać nogę* (pol.).

Drugie kryterium zaproponowane przez L. Zarębę (ibidem) dotyczy istnienia bądź nieistnienia ekwiwalentów idiomatycznych. Badacz podkreśla ogólnie uznany fakt, że każdy język naturalny posiada pewną grupę związków idiomatycznych, właściwych tylko temu językowi, które nie mają odpowiedników w postaci stałych połączeń wyrazowych na gruncie innych języków. I tak np. w języku francuskim występuje zwrot *avoir un cheveu sur la langue* (znaczy „seplenić”), który nie posiada idiomatycznego ani nawet frazeologicznego odpowiednika w języku polskim.

Podejście kontrastywne do badań nad utrwalonymi związkami w językach francuskim i polskim reprezentuje także Teresa Giermak-Zielińska (2000). Swoje analizy skupia na frazeologizmach z czasownikami podporowymi (*verbes supports*) i na tej podstawie wykazuje, że ekwiwalencja semantyczna i formalna badanych związków jest gradualna. Biorąc za punkt wyjścia komponent werbalny związków, można więc wyróżnić następujące przypadki:

- czasowniki we frazeologizmie polskim i francuskim są paralelne, np. *popęłnić przestępstwo* (pol.) i *commettre un délit* (fr.),
- czasowniki w porównywanych związkach są różne, ale ich argumenty są paralelne, np. *wywrzeć złość na kimś* (pol.) i *passer sa colère sur qqn.* (fr.),
- porównywane jednostki są ekwiwalentne semantycznie, ale ich struktury (w tym również czasowniki podporowe) są różne w analizowanych językach, np. *dać nogę* (pol.) i *montrer le dos* (fr.).

Inne ciekawe podejście do analiz kontrastywnych reprezentują André Valli i Eulàlia Villagenes Serra (1998), którzy badali frazeologizmy somatyczne (związki zawierające nazwy części ciała) w językach francuskim i hiszpańskim. Na tej podstawie proponują podział na poniższe rodzaje ekwiwalencji:

- homologia całkowita – jednostki są tożsame składniowo i leksykalnie oraz mają te same znaczenia literalne i przenośne, np. *ne pas ouvrir la bouche* (fr.) i *no abrir la boca* (hiszp.),
- homologia częściowa – w jej obrębie wyróżnia się kilka przypadków bardziej szczegółowych, takich jak:
  - występuje inny determinant, np. *parler entre ses dents* (fr.) i *hablar entre dientes* (hiszp.),
  - element modyfikujący jest różny, np. *avoir le coeur serré* (fr.) i *tener el corazón en un puño* (hiszp.),
  - różny jest przyimek, np. *prendre qqn. par la main* (fr.) i *coger a uno de la mano* (hiszp.),
  - różny jest czasownik, np. *venir du coeur* (fr.) i *salir del corazón* (hiszp.),
  - tylko czasownik i rzeczownik somatyczny są paralelne, np. *avoir du sang sur les mains* (fr.) i *tener los manos manchadas de sangre* (hiszp.),
  - wszystkie komponenty porównywanych związków są różne oprócz wykorzystanej nazwy części ciała, np. *avoir les mains liées* (fr.) i *estar con los manos atadas* (hiszp.),
- korespondencja – przypadki, w których wykorzystana nazwa części ciała jest różna, np. *faire qqch. pour des beaux yeux* (fr.) i *dar algo por su cara bonita* (hiszp.),
- brak homologii i korespondencji – chodzi tutaj o przypadki, w których obrazowanie jest różne albo nawet brak jest odpowiednika frazeologicznego, np. *tirar de la lengua* (hiszp.) i *faire parler* (fr.).

Analiza powyższych typologii pokazuje, że we frazeologii kontrastywnej można wyróżnić właściwie **trzy podstawowe typy ekwiwalencji międzyjęzykowej frazeologizmów**, tzn. **ekwiwalenty absolutne, częściowe i zerowe** (zob. Szerszunowicz 2009). Ekwiwalenty absolutne to jednostki o identycznej strukturze, składzie leksykalnym, znaczeniu i zabarwieniu stylistycznym, czyli związki wykazujące największe podobieństwo do frazeologizmów języka wyjściowego. Ekwiwalenty częściowe wykazują różnice, np. w składzie leksykalnym, obrazowaniu, znaczeniu lub stylistyce. Natomiast ekwiwalenty zerowe nie mają odpowiedników w innym języku.

Monika Sułkowska (2003, 2006, 2013) przeprowadziła szczegółowe analizy dotyczące międzyjęzykowej ekwiwalencji związków somatycznych w trzech językach. Były to dwa języki należące do tej samej grupy: języki francuski i włoski oraz język polski. Analizowany korpus liczył około 2300 jednostek i obejmował związki utworzone z nazwami zewnętrznych części ciała. Badany korpus somatyczny został poddany klasyfikacji pod względem międzyjęzykowej ekwiwalencji związków frazeologicznych. Z uwagi na fakt

dokonywania analiz porównawczych w trzech językach, z których język polski charakteryzuje się odmiennymi właściwościami strukturalnymi, za podstawowy wyznacznik wzajemnej ekwiwalencji przyjęto zbieżność metafory i obrazowania.

Wpisując się w trójdzielną typologię ekwiwalentów we frazeologii, wspomniana autorka zaproponowała sklasyfikowanie związków somatycznych w trzech grupach, zaliczając je do homologów, odpowiedników częściowych lub idiomów.

Homologi są to związki, w których wykorzystano ten sam rzeczownik somatyczny i jednocześnie wykorzystana obrazowość była taka sama. Wyrażenia charakteryzują się analogicznym składem leksykalnym i analogiczną budową gramatyczno-składniową. W konsekwencji w tym wypadku najczęściej mamy do czynienia z ekwiwalencją formalną i semantyczną, ponieważ związki konotują te same znaczenia dosłowne i przenośne, np. *mieć związane ręce* (pol.), *avoir les mains liées* (fr.), *avere le mani legate* (wł.).

Odpowiedniki częściowe mają odmienne struktury leksykalne i gramatyczne, więc w konsekwencji różnią się obrazowością. Najczęściej też wykorzystany rzeczownik somatyczny jest inny, chociaż zdarzają się przypadki różnej obrazowości i struktury przy zachowaniu tego samego somatyzmu, np. polskie *ani pary z ust*, francuskie *bouche cousue* i włoskie *acqua in bocca*.

Z kolei **idiomy** nie mają idiomatycznych ani nawet frazeologicznych odpowiedników w innych badanych językach. W obrębie analizowanego korpusu idiomami są np. polskie *poszło mu w pięty*, francuskie *avoir un cheveu sur la langue* ('seplenić') czy włoskie *non ricordare dalla bocca al naso* ('mieć słabą pamięć').

3. Międzyjęzykowa ekwiwalencja a frazeotranslacja

Rozległe zadania tłumaczy na gruncie frazeologii, a także obserwacja problemów, jakie napotykają oni w praktyce, bez wątplenia uzasadniają potrzebę wydzielenia obszaru badań, który zajmowałby się przekładem szeroko pojmowanej frazeologii. Dotychczas w przekładoznawstwie to zagadnienie nie było specjalnie oddzielane ani analizowane za pomocą zindywidualizowanych metod i środków.

Frazeotranslacja nie jest jeszcze ugruntowana teoretycznie ani nie ma wypracowanej tradycji. Ale są przesłanki, aby mogła stać się nowym, wielowątkowym obszarem badawczym (Sułkowska 2016, 2018, 2020).

Termin *frazeotranslacja* stanowi połączenie członu *frazeologia*, który określa ogół zjawisk związanych z analizą odtwarzalnych struktur polileksy-

kalnych oraz z samymi strukturami tego typu, a także członu *translacja*, który odnosi się do aktywności praktycznych i teoretycznych związanych z czynnością przekładu, zwłaszcza międzyjęzykowego. Frazeotranslacja może zatem obejmować swym zakresem ogół czynności związanych z procesem przekładu frazeologii, a także konkretne rezultaty tych czynności. Ponadto frazeotranslacja może mieć także wymiar bardziej naukowy i w tej perspektywie może obejmować wszelkie badania i analizy, które ogniskują się na zjawisku i problemie międzyjęzykowego tłumaczenia frazeologii.

Frazeotranslacja ma charakter interdyscyplinarny. Łączy szeroko rozumianą frazeologię z translatoryką jako nauką o różnych typach przekładu międzyjęzykowego. Ponadto frazeotranslacja wykorzystuje zdobycze językoznawstwa kontrastywnego oraz językoznawstwa stosowanego, w tym np. frazeodydaktyki.

Przyjęte założenia frazeotranslacji oraz jej związki z innymi obszarami badawczymi można przedstawić ramowo za pomocą poniższego schematu (Sułkowska 2020).

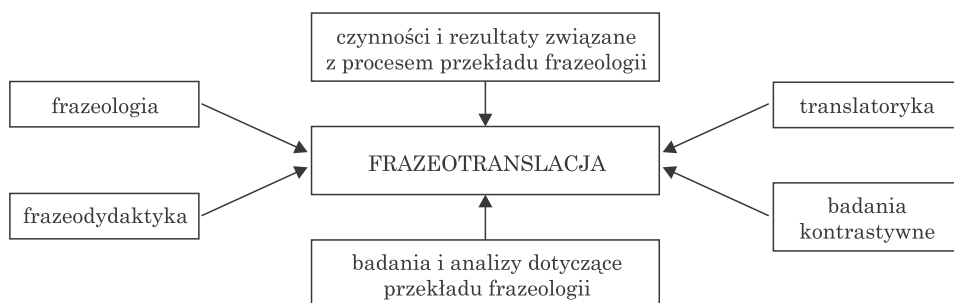

Diagram 1. Frazeotranslacja: założenia i związki z innymi obszarami badań

Badania kontrastywne oraz prymarne w nich **zagadnienie międzyjęzykowej ekwiwalencji** mają nieprzecenione znaczenie dla przekładu, w tym również dla frazeotranslacji. Różne podejścia do badania międzyjęzykowej ekwiwalencji frazeologizmów potwierdzają, że problem ten jest w istocie kluczowym zagadnieniem wszelkich badań kontrastywnych w zakresie utrwalonych, frazeologicznych związków języka. Ponadto stanowi on także podstawową kwestię na poziomie praktycznym, gdyż nie sposób jest tłumaczyć frazeologizmy, tworzyć ich słowniki bądź zbiory w różnych językach bez poszukiwania i odnajdywania potencjalnych ekwiwalentów. Z analizy różnych klasyfikacji ekwiwalentów frazeologicznych przytoczonych w niniejszym tekście wynika, że ekwiwalencja jednostek frazeologicznych, podobnie jak wszystkie zjawiska obserwowane we frazeologii, pozostaje

fenomenem „continnum”. Międzyjęzykowa ekwiwalencja frazeologizmów ma więc charakter gradualny. Z jednej strony tej skalarnej kategorii znajdują się jednostki posiadające dokładne ekwiwalenty semantyczne i formalne, czyli w praktyce związki, które są właściwie dosłownie przekładalne w innym lub innych językach. Drugi skrajny biegun stanowią zaś idiomy, a więc jednostki charakterystyczne tylko dla jednego, danego języka, które pozbawione są frazeologicznych odpowiedników. Można co najwyżej oddać ich idiomatyczny sens w drugim języku za pomocą innych mechanizmów i środków. Najtrudniejsze w analizie i w opisie pozostają jednak stopnie ekwiwalencji obserwowalne pomiędzy tymi dwoma skrajnymi biegunami. Potwierdza to mnogość stanowisk oraz różnorodność opisu zastosowana wobec ekwiwalencji tych jednostek.

Wbrew przypuszczeniom całkowite sfrazeologizowanie nie stanowi aż tak dużego problemu w przekładzie. W tym wypadku należy jedynie znać określoną grupę ekwiwalentów i traktować wielowyrazowe struktury właściwie podobnie do pojedynczych leksemów. Natomiast tłumaczenie struktur o pośrednich stopniach sfrazeologizowania, takich jak np. różnego typu utrwalone kolokacje, pragmatemy, czy polileksykalne terminy specjalistyczne, jest już zadaniem znacznie trudniejszym, zwłaszcza że dochodzi tu jeszcze kwestia właściwego rozpoznania i wydzielenia takiej struktury w języku wyjściowym.

Wspomniana już w niniejszym tekście **grupa ekwiwalentów całkowitych (homologów)**, z wyjątkiem zjawiska quasi-ekwiwalencji opisywanego dobrze np. przez Joannę Szerszunowicz (2009), na ogół nie powoduje większych trudności w przekładzie. W tym przypadku w języku wyjściowym i docelowym istnieją bowiem związki frazeologiczne tożsame pod względem ich obrazowania, kompozycji leksykalnej i budowy gramatycznej.

Grupa odpowiedników częściowych może być już bardziej kłopotliwa dla tłumacza, ponieważ frazeologizm obecny w języku wyjściowym nie posiada analogicznego ekwiwalentu frazeologicznego w języku docelowym. Konieczne jest zatem bardzo dobre zrozumienie frazeologizmu wyjściowego, odkodowanie nie tylko jego sensu, ale także jego funkcji i dodatkowych konotacji pragmatyczno-kulturowych. Następnie tłumacz musi poszukać mechanizmów i środków językowych, które w możliwie najlepszy sposób oddadzą znaczenie i funkcje językowe takiej jednostki w języku docelowym. Nierzadko w tym przypadku możliwe jest wykorzystanie w tekście docelowym frazeologizmu o innym obrazowaniu i budowie leksykalno-składniowej. W języku polskim mówimy np. *trafiła kosa na kamień*, a Francuzi w podobnej sytuacji wykorzystują frazeologizm z obrazem kota i szczura (*à bon chat, bon rat*).

W perspektywie przekładowej bardzo skomplikowaną grupą są **idiomy**, określane też jako **ekwiwalenty zerowe**. Są one charakterystyczne tylko dla języka wyjściowego. W konsekwencji tłumacz z zasady musi w tym wypadku szukać innych możliwości translacyjnych, wśród których najczęstsze jest tłumaczenie przez opis, parafraza lub czasem jednowyrazowy ekwiwalent. W języku francuskim funkcjonuje np. idiom *avoir un cheveu sur la langue* (dosł. 'mieć włos na języku'), który w języku polskim możemy przetłumaczyć za pomocą jednowyrazowego ekwiwalentu, jakim jest czasownik *seplenić*. Innym przykładem może być francuski zwrot *avoir un chat dans la gorge* (dosł. 'mieć kota w gardle'), który nie wzbudza u polskiego odbiorcy żadnych idiomatycznych skojarzeń. Nie ma także w naszym języku żadnego figuratywnego frazeologizmu bliskiego oryginałowi. Możemy więc jedynie przetłumaczyć znaczenie tego zwrotu używając nieidiomatycznego połączenia wyrazowego *mieć chrypkę*. W opisanych powyżej przypadkach rejestr stylistyczny oryginału i przekładu, a także ich wyraz ekspresyjny będą jednak różne.

4. Wnioski

W dzisiejszych czasach sprawny przekład międzyjęzykowy jest nieodłącznym elementem naszej rzeczywistości, ukonstytuowanie i rozwój frazeotranslacji wydają się więc bardzo potrzebne. Interdyscyplinarne, a zwłaszcza wspomagane frazeologią, spojrzenie na problem przekładu związków frazeologicznych może wzbogacić badania w translatoryce, a także dostarczyć wiedzę praktyczną bardzo potrzebną tłumaczom. **Frazeotranslacja**, podobnie jak frazeologia kontrastywna, musi opierać się **na kluczowym pojęciu ekwiwalencji**. Z pewnością badania we frazeotranslacji można wzbogacić jeszcze poprzez analizę zjawisk i pojęć takich jak np. *adekwatność* struktury tłumaczonej względem związku wyjściowego oraz *akceptowalność* translatu w języku docelowym. Badając międzyjęzykową ekwiwalencję w obrębie frazeologii, należy brać pod uwagę różnorodne aspekty tego problemu. Niezbędne jest zindywidualizowane podejście badawcze, które pozwala odnajdywać każdorazowo jak najbliższe ekwiwalenty (językowe i przekładowe), biorąc pod uwagę ekwiwalencję semantyczną, funkcjonalną, referencyjną i, jeśli to tylko możliwe, także formalną.

Wykaz skrótów

- ang. – język angielski
 fr. – język francuski
 hiszp. – język hiszpański
 pol. – język polski
 wł. – język włoski

Literatura

- Ballard M. (1992): *Le commentaire de traduction anglaise*. Paris.
- Bally Ch. (1909): *Traité de stylistique française*. Vol. I, II. Paris.
- Basaj M. (1982): *Ekwiwalencja tłumaczeń frazeologizmów*. „Z Problemów Frazeologii Polskiej i Słowiańskiej”. T. 1.
- Catford J.C. (1965): *A Linguistic Theory of Translation*. Oxford.
- Chlebda W. (1989): *Teoria frazeologiczna a nauczanie języka obcego*. „Prace Językoznawcze” 15. Katowice. Uniwersytet Śląski, s. 96–108.
- Chlebda W. (2003): *Elementy frazematyki. Wprowadzenie do frazeologii nadawcy*. Wyd. II uzupełnione. Łask.
- Dańska-Prokop U. (red.) (2000): *Mała encyklopedia przekładoznawstwa*. Częstochowa.
- Dobrovolskij D. (2011): *Cross-linguistic equivalence of idioms: Does it really exist?* [W:] *Linguo-Cultural Competence and Phraseological Motivation*. Red. D. Dobrovolskij, A. Pamies. Baltmannsweiler, s. 7–24.
- Ehegötz E. (1973): *Zur Konzeption eines polnisch-deutschen phraseologischen Wörterbuchs*. „Zeitschrift für Slawistik” 18.
- Ehegötz E. (1990): *Versuch einer Typologie von Entsprechungen im zweisprachigen phraseologischen Wörterbuch*. „Zeitschrift für Slawistik” 35/4.
- Giermak-Zielińska T. (2000): *Les expressions figées – propositions pour un traitement contrastif*. Varsovie.
- Hernández-Sacristán C. (1994): *Aspects of Linguistic Contrast and Translation*. Frankfurt a/M.
- Jäger G. (1986): *Translation und Translationslinguistik*. Halle.
- Jakobson R. (1959): *On Linguistic Aspects of Translation*. [W:] *On Translation*. Red. R.A. Brower. Cambridge.
- Kade O. (1968): *Zu Fall und Gesetzmässigkeit in der Übersetzung*. „Beiheft zur Zeitschrift Fremdsprachen” I. Leipzig.
- Koller W. (1979): *Einführung in die Übersetzungswissenschaft*. Heidelberg–Wiesbaden.
- Komissarow W.N. (1980): *Linguistika pieriewoda*. „Mieżdunarodnyje otnoszenija”. Moskwa.
- Matešić J. (1985): *Problemy ruszkoj i niemieckoj frazeologii*. „Z Problemów Frazeologii Polskiej i Słowiańskiej”. T. 2.
- Nida E. (1964): *Towards the Science of Translating*. Leiden.
- Pieńkos J. (2003): *Podstawy przekładoznawstwa. Od teorii do praktyki*. Zakamycze, Kraków.
- Pym A. (1992): *Translation and Text Transfer*. Frankfurt a/M.
- Rejakowa B. (1986): *Związki frazeologiczne o identycznej lub podobnej budowie morfologicznej w języku słowackim i polskim*. Wrocław.
- Roberts Roda P., Pergnier M. (1987): *L'équivalence en traduction*. „Meta”. Vol. 32, no 4, s. 392–402.
- Skorupka S. (1969): *Podstawy klasyfikacji jednostek frazeologicznych*. „Prace Filologiczne”. T. 19.
- Solodub J.P. (1982): *K voprosy o sovpadenii frazeologičeskich oborotov v različnych jazykach*. „Voprosy jazykoznanija”. Vol. 2.

- Sułkowska M. (2000): *Quelques réflexions sur l'équivalence sémantique et syntaxique des expressions figées (au niveau du français, italien et polonais)*. „Neophilologica”. Vol. 14, s. 72–81.
- Sułkowska M. (2003): *Séquences figées. Étude lexicographique et contrastive. Question d'équivalence*. Katowice..
- Sułkowska M. (2006): *Międzyjęzykowa ekwiwalencja frazeologizmów na przykładzie związków somatycznych w języku polskim, francuskim i włoskim*. „Poradnik Językowy” 6, s. 6–16.
- Sułkowska M. (2013): *De la phraséologie à la phraséodidactique. Études théoriques et pratique*. Katowice.
- Sułkowska M. (2016): *Phraséodidactique et phraséotraduction : quelques remarques sur les nouvelles disciplines de la phraséologie appliquée*. „Yearbook of Phraseology”. Vol. 7, s. 35–54.
- Sułkowska M. (2018): *Frazeodydaktyka i frazeotranslacja jako nowe dyscypliny frazeologii stosowanej*. „Applied Linguistics Papers” 25-2, s. 169–181.
- Sułkowska M. (2020): *Frazeologia w przekładzie, czyli kilka uwag o frazeotranslacji*. „Rocznik Przekładoznawczy” 15, s. 337–352.
- Szerszunowicz J. (2009): *Quasi-ekwiwalenty związków frazeologicznych w teorii, frazeografii i translatoryce*. „Białostockie Archiwum Językowe”, nr 9, s. 323–346.
- Valli A., Villagenes Serra E. (1998): *Locutions figées comprenant un nom „partie du corps” en espagnol et en français*. [W:] *Le figement lexical*. Red. S. Mejri, A. Clas, G. Gross, T. Baccouche.
- Vietri S. (1985): *Lessico e sintassi delle espressioni idiomatiche – una tipologia tassonomica dell'italiano*. Napoli.
- Vinay J.-P., Darbelnet J. (1958): *Stylistique comparée du français et de l'anglais: méthode de traduction*. Paris.
- Zaręba L. (1978): *Quelques noms d'animaux dans les expressions idiomatiques françaises (étude contrastive franco-polonaise)*. „Języki Obce w Szkole”, z. 1.
- Zaręba L. (1988): *Polskie i francuskie frazeologizmy w ujęciu leksykograficznym*. Rozprawy habilitacyjne Uniwersytetu Jagiellońskiego. Kraków.

